

Thailand Conference on Reading 2013

เด็กอ่านโลก : จากทักษะการอ่านสู่ทักษะแห่งศตวรรษใหม่

จุฬารัตน์ มาเสถียรวงศ์
และ สรรชัย หนองตรุด

เอกสารประกอบการประชุมวิชาการประจำปี 2556

Thailand Conference on Reading 2013

วันที่ 21-22 มีนาคม พ.ศ.2556

ณ ห้องกิ่งเพชร โรงแรมเอเชีย กรุงเทพฯ

เด็กอ่านโลก : จากทักษะการอ่านสู่ทักษะแห่งศตวรรษใหม่

จุฬารัตน์ มาเสถียรวงศ์ และสรรัชชัย หนองตรุด*

บทนำ

ในโลกที่ศาสตร์การสอนพัฒนาก้าวล้ำไปมากถึงขั้นที่เชื่อมโยงกับความรู้ความเข้าใจทางการแพทย์เกี่ยวกับการทำงานของสมองของเรา การนำเด็กเข้าสู่การอ่านเลยนั้นแม้อาจไม่ใช่เรื่องยาก แต่ในโลกใบเดียวกันนี้เช่นกันที่มี “เรื่องสนุกนอกตำรา” ห้อมล้อมตัวเด็กมากมายก็ไม่ใช่ง่ายนักที่อยู่ๆ จะมีเด็กสักคนจะอยากหยิบหนังสือขึ้นมาอ่าน หลายท่านเองหากลองนึกย้อนไปถึงหนังสือเล่มแรกที่ประทับใจนั้นคือเรื่องอะไร หรือเพราะอะไรจึงชอบ อาจจะมีหลายคำตอบที่ต่างกันไปในความทรงจำ แต่เชื่อว่าหลายท่านคงจำหนังสือดีๆ ที่ชอบได้อย่างน้อยก็เพราะความอยากรู้ ซึ่งอาจเป็นความสนใจอยากรู้ส่วนตัวหรือเพราะจากสภาพแวดล้อมที่ชวนให้เราอยากอ่าน แต่อย่างไรก็ตามในความอยากรู้นั้นย่อมหนีไม่พ้นที่จะต้องเริ่มด้วย “คำถาม” คำถามที่เราสงสัยและผลักดันเราไปสู่การสนใจอยากรู้ อยากอ่าน อยากเรียนรู้ที่จะหาคำตอบหรือบทเฉลยจากเรื่องที่เราสงสัยนั่นเอง

ด้วยเหตุนี้หากเราพูดถึง “การอ่าน” และต้องการให้เด็กสักคนอยู่ๆ ลูกขึ้นมาอ่านหนังสือเพื่อการเรียนรู้เลยนั้น นั่นอาจเป็นบันไดที่สูงมากสำหรับเด็กๆ ในปัจจุบันที่เติบโตท่ามกลางสภาพสังคมที่มีสิ่งเร้ามากมายให้เลือก และมากกว่านั้นหากเราพยายามเน้นย้ำว่าการอ่านสำคัญ เด็กเยาวชนเองก็คงคิดตั้งคำถามอยู่ในใจเช่นกันว่า “ทำไมต้องอ่าน” และ “อ่านเพื่ออะไร”

ในบทความชิ้นนี้ คณะผู้เขียนได้ยกเอาประสบการณ์และบทเรียนการทำงานของคณะผู้เขียนจากการดำเนินโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยในปี 2550 ต่อยอดในชื่อโครงการโรงเรียนทำหนังสือวัฒนธรรม โดยมีกระทรวงวัฒนธรรมและ สกว. สนับสนุนต่อในปี 2551-2553 และต่อเนื่องมาสู่ “โครงการวิจัยและพัฒนาการเรียนรู้นอกฐานโรงเรียนผ่านกระบวนการผลิตสื่อสารคดี” 2555-2556 ที่ได้อาศัยกระบวนการให้เด็กๆ ได้ทำวิจัยค้นหาความรู้ด้วยตนเองผ่าน “การเรียนรู้คู่ชมเลนส์” หรือการใช้สารคดีเป็นเครื่องมือของการเรียนรู้ ซึ่งจากประสบการณ์ของคณะผู้เขียน เราพบว่ากระบวนการดังกล่าวนี้กำลังนำพาเด็กๆ สู่ “โลกแห่งการอ่าน” ที่ต่างไปจากการอ่านแบบเดิมๆ และกำลังนำพาเด็กๆ ไปสู่การ “อ่านโลก” ที่กว้างใหญ่ที่มีนัยต่อการเรียนรู้และเตรียมตัวเพื่อเข้าสู่ประชาคมอาเซียนรวมถึงทักษะสำคัญในการยึดหยัดในโลกอนาคต

ทั้งนี้โดยแบ่งเนื้อหาเสนอเป็น 3 ส่วน 1) ก่อนเด็กอ่าน ลองอ่านเด็ก 2) กระบวนการพาเด็กๆ อ่านโลก 3) อ่านเพื่อเรียนรู้อาเซียน อ่านเพื่อเข้าใจเพื่อนร่วมโลก ซึ่งคณะผู้เขียนคาดหวังว่าประสบการณ์และ

* ดร.จุฬารัตน์ มาเสถียรวงศ์ ผู้อำนวยการสถาบันรามจิตติ ผู้จัดการเครือข่ายวิจัยด้านเด็ก เยาวชน และการศึกษา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

นายสรรัชชัย หนองตรุด หัวหน้าทีมสารคดีและครูใหญ่โรงเรียนทำหนังสือสารคดี สถาบันรามจิตติ

บทเรียนที่จะนำเสนอต่อไปนี้น่าจะช่วยเปิดมิติการอ่านในอีกรูปแบบหนึ่งที่เราเชื่อว่า เด็กไม่ว่าจะอยู่ในมุมใดหรือที่ห่างไกลสักเพียงไหน หากเขาได้เริ่มต้นที่จะอ่าน แม้แต่ไม่มีตัวหนังสือจะอ่าน เขาก็จะสามารถเรียนรู้และ “อ่านโลกออก” ในสิ่งที่สำคัญต่อชีวิตของเขาทั้งในวันนี้และวันหน้า และนี่กระมังที่อาจนำเขาไปสู่ “การอ่าน” ที่แท้จริงเพื่อสิ่งที่มีความหมายต่อชีวิตของเขา

ก่อนเด็กอ่าน ลองอ่านเด็ก

ในรอบหลายปีเราเห็นการรณรงค์เรื่องการอ่านสำหรับเด็กและสังคมอย่างต่อเนื่อง แต่ข้อมูลในรายงานต่างๆ ก็ยังชี้ว่า เด็กไทยยังอ่อนด้อยในเรื่องการอ่านอยู่ไม่น้อยเมื่อเทียบกับเพื่อนบ้านในประเทศอาเซียน ข้อมูลของสำนักงานสถิติแห่งชาติ เมื่อปี 2551 ระบุว่า คนไทยอายุตั้งแต่ 6 ขวบขึ้นไป ใช้เวลาอ่านหนังสือเรียนนอกเวลาเรียนและเวลาทำงาน เฉลี่ยวันละ 39 นาที โดยกลุ่มเยาวชนถือเป็นกลุ่มที่อ่านหนังสือมากที่สุด เฉลี่ย 46 นาที แต่หากเทียบกับประเทศอื่นยังถือว่าเป็นสัดส่วนที่ต่ำมาก ซึ่งจากการจัดลำดับพฤติกรรมกรรมการอ่านพบว่า ใน 1 ปี เด็กไทยอ่านหนังสือเฉลี่ยเพียง 5 เล่ม ขณะที่เวียดนามอ่าน 60 เล่ม สิงคโปร์อ่าน 45 เล่ม และมาเลเซียอ่าน 40 เล่ม

ขณะที่ข้อมูลติดตามสภาวะการณเด็กและเยาวชนรายจังหวัด (Child Watch) ในรอบ 2553-2555 ที่ชี้ว่าเด็กไทยใช้เวลากว่า 1 ใน 3 ของชีวิตหมดไปกับสื่อทุกรูปแบบอาจช่วยบอกได้ว่าทำไมตัวเลขการอ่านโดยเฉลี่ยของเด็กไทยจึงต่ำนัก ซึ่งยังไม่นับรวมกับตัวเลขเด็กด้อยโอกาสที่ยังอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ รวมถึงเด็กที่ตกหล่นทางการศึกษา เช่นจากสถิติของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาในปี 2552 พบว่าอัตราการออกกลางคันด้วยเหตุปัจจัยต่างๆ ยังมีสูง เราเสียเด็กออกไปจากระบบก่อนจบมัธยมต้นถึงร้อยละ 20 และที่คงมาจนถึงเมื่อจบมัธยมปลายก็มีเพียงร้อยละ 50 นั่นหมายถึงการสูญเสียเด็กออกไปกว่า 400,000 คนก่อนจบ ม.6 สำหรับเด็กที่เกิดในปีเดียวกันในแต่ละช่วงอายุหรือคิดเป็นยอดสะสมในรอบ 12 ปีถึงกว่า 5 ล้านคน นับเป็นความสูญเสียมหาศาลทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้สำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชนยังชี้อีกด้วยว่าแนวโน้มของเด็กด้อยโอกาสและเด็กเสี่ยงจะมีเพิ่มมากขึ้น เด็กเหล่านี้หันหลังให้โลกของการเรียนรู้ที่ดีและนั่นยิ่งทำให้ “การอ่าน” ที่เป็นทักษะพื้นฐานกลับยิ่งไร้ความหมายต่อชีวิต

แหล่งที่มา : อมรวิรัช นาคทรธรพ. การเตรียมพร้อมด้านการศึกษาเข้าสู่อาเซียน, 2555

ยิ่งเมื่อพิจารณาจากเหตุปัจจัยแห่งการออกกลางคันที่มาจากความยากจน ปัญหาครอบครัว การย้ายถิ่นตามผู้ปกครอง ไปจนถึงการเรียนไม่ไหวปรับตัวไม่ได้ในโรงเรียน ล้วนสะท้อนให้เห็นว่าสังคมไทยยังมีเด็กด้อยโอกาสที่ขาดการดูแลอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม ตั้งแต่เด็กยากจน เด็กในพื้นที่ห่างไกล เด็กกลุ่มชาติพันธุ์ เด็กไร้สัญชาติไปจนถึงเด็กที่มีภาวะบกพร่องการเรียนรู้ ได้แก่ เด็ก LD สมาธิสั้น ออทิสติก ที่ยังขาดโอกาสที่แม้แต่จะเข้าถึงการอ่านและการเรียนรู้ที่ดี เด็กเหล่านี้มีจำนวนหลายล้านคนและจะเป็นจุดบอดของการพัฒนากำลังคน หากไม่ได้รับการใส่ใจแก้ปัญหาอย่างจริงจัง

กล่าวอีกนัยหนึ่งคือมีเด็กจำนวนมากที่ไม่พร้อมหลายๆ ประการที่จะเรียนรู้และอ่านอย่างที่เราคาดหวังไว้ นั่นหมายความว่าหากเราจะตั้งโจทย์เรื่อง “การอ่าน” ก็คงอาจต้องหาทางเลือกใหม่ๆ และเป็นเหตุผลที่ผู้เขียนจะเล่าถึง “กระบวนการสร้างเด็กอ่าน” อีกแบบที่สร้างโอกาสและนำพาเด็กเยาวชนเข้าถึงการอ่านในมิติที่หลากหลายแต่มีความหมายกับการสร้างพื้นฐานชีวิตและทักษะสำคัญของเด็กเยาวชน

พาเด็กอ่านโลก : กระบวนการพาเด็กออกนอกกลุ่มการเรียนรู้ปกติเพื่อจะ “รักการอ่าน ผ่านการมองชีวิต”

ผู้เขียนขอยกตัวอย่างภาพหนึ่งภาพที่ไม่มีตัวหนังสือเลยเป็นภาพถ่ายที่สามารถค้นได้จาก Google ทั่วไป เมื่อใครก็ตามได้เห็นภาพนี้ ลองชวนคิดดูว่า แม้ไม่มีตัวหนังสือเลยสักตัว คนจะอ่านภาพออกจะเข้าถึงความรู้สึกนึกคิดต่อภาพที่เห็นได้ไหม คนที่ดูจะเกิดการตั้งคำถามใหม่ว่า เหตุใดทำไมหรือเกิดอะไรขึ้นต่อผู้คนและโลกใบนี้ อันที่จริงภาพที่ยกตัวอย่างนี้เป็นภาพที่เกิดขึ้นจริงในทวีปแอฟริกาดินแดนที่เด็กจำนวนมากยังคงอดอยากและล้มตายในรายวัน ภาพดังกล่าวนี้ไม่มีแม้แต่ตัวอักษร แต่หากเราชี้ชวนเด็กๆ “อ่านภาพ” และชวนเด็กๆ ตั้งคำถาม ภาพหนึ่งภาพที่นี้จะนำไปสู่การคิดและตั้งคำถามอะไรอีกมากมาย

แหล่งที่มา : iamasocialentrepreneur.com

เหมือนดังมีผู้กล่าวว่า “ภาพหนึ่งภาพ แทนคำนับพัน”

ภายใต้การตั้งคำถามของเด็กๆ นี้เองที่นำมาสู่ประเด็นเรื่องของการเรียนรู้อีกรูปแบบที่ผู้เขียนได้เกริ่นนำไป ในประสบการณ์ของคณะผู้เขียนเราเรียกกระบวนการเรียนรู้ที่ว่า “การเรียนรู้คู่คุณเลนส์” ดังที่กล่าวไปในบทนำ ซึ่งภายใต้กระบวนการที่ว่านี้ เรากำลังเปิด “โลกแห่งการอ่าน” อีกมิติให้กับเด็กๆ ซึ่งเบื้องหลังกำลังนำเด็กๆ ไปสู่การอ่านและการเรียนรู้ที่ค่อยเป็นค่อยไป

- **ชวนเด็กให้สงสัย ชวนใช้จินตนาการ**

การทำให้เด็กๆ เกิดคำถามที่นำไปสู่การเรียนรู้ได้อย่างไรนั้น เราอาจใช้ได้หลายวิธีอาจเริ่มจากการมีหนังสือดีๆ สักเล่ม หรือนิทานสักเรื่อง แต่นั่นก็อย่างที่บอกว่าบางครั้งยากที่จะทำให้เด็กหยิบอ่านหากเด็กๆ ไม่ได้ถูกปลูกฝังที่จะอ่านจากสภาพแวดล้อมที่บ้านและที่โรงเรียน ในทางตรงกันข้าม หากเราชวนเด็กๆ เรียนรู้จากสิ่งรอบกายรายวันและตั้งคำถามว่า ทำไมเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น และอาจโยงมาถึงเรื่องเล่าหรือนิทานที่เด็กๆ แม้อาจไม่เคยอ่านแต่เป็นเรื่องราวที่อาจได้ยินในท้องถิ่นเองหรือจากนิทานนานาชาติก็ตาม เราอาจชวนเด็กๆ เติมแต่ง “จินตนาการ” เช่นกรณีภาพยนตร์เรื่อง แฮนเซลกับเกรเทล (Hansel and Gretel) ที่หยิบเอาเป็นนิทานพื้นบ้านเรื่องเด็กกับบ้านขนมปัง ซึ่งภาพยนตร์สมัยใหม่ได้นำมาต่อเรื่องจินตนาการชี้ชวนเด็กๆ คิดต่อว่าสองพี่น้องที่รอดจากแม่มดมาได้จะต้องทำอะไรต่อไป และหนึ่งทำให้คิดต่อว่า ถ้าแม่มดตายแล้วต่อไปจะเป็นอย่างไร ซึ่งเรายังสามารถชวนเด็กๆ คิดต่อจากหนังไปได้อีก เป็นต้น หรือกรณีเราอาจชวนเด็กๆ คิดถึงรามเกียรติ์ที่เด็กๆ น่าจะเคยได้ยินได้เรียนรู้ในเรื่องราวอยู่บ้าง ชวนเด็กๆ ตั้งคำถามว่า “ถ้าทัพยักษ์และทัพพระรามไม่รบกัน พวกเขาจะอยู่ด้วยกันได้อย่างไร” ในกรณีนี้หากเติมจินตนาการเพื่อเปิดโจทย์การเรียนรู้และแรงบันดาลใจให้เด็กคิดต่อ เด็กก็จะกลับมาเริ่มต้นที่การ “อยากอ่าน” และค้นหาต่อ เพราะ “ความอยากรู้” ต่อเบื้องหน้าเบื้องหลังในเรื่องเล่า

ตัวอย่างงานเรื่อง “กาดมิด” เป็นกรณีงานของเด็กๆ ซึ่งเป็นเด็กที่ครูเรียกได้ว่า “ถอดใจ” จากการเรียนรู้ในห้องเรียนไปแล้ว คนหนึ่งอ่านหนังสือไม่ออกอ่านไม่แตก อีกคนไม่เรียนหนังสือ และอีกหลายๆ คนมีสภาพคล้ายๆ กันไม่สนใจเรียน แต่การที่เด็กๆ ได้อยู่ในกระบวนการเรียนรู้ใหม่ที่เริ่มจากเรื่องที่เด็กๆ สนใจ จากคำถามที่เด็กๆ สงสัย ก็เป็นกระบวนการนำเด็กๆ มาสู่การต้องทำอะไรสักอย่าง เพื่อที่จะวางแผนออกไปเรียนรู้ ค้นหาความรู้และ “อ่านอย่างมีความหมาย”

ในภาพเราจะเห็นสคริปต์บอร์ดของเด็กๆ ที่เด็กที่เขียนภาพนั้นเป็นเด็กที่ได้ถูกขึ้นชื่อว่าอ่านหนังสือไม่แตก แต่พวกเขาสามารถวาดจินตนาการและวางแผนความคิดที่จะไปค้นคว้าและเรียนรู้จากเรื่องที่ตนเองสนใจ โดยมี

สมมติฐานในเรื่องนี้ว่า “ทำไมจึงเรียกว่ากาดมืด (ตลาดมืด) ที่จังหวัดลำปาง เพราะอะไรจึงเป็นเช่นนั้น” เราจึงให้เด็กๆ คิดบวกกับจินตนาการให้เขาคาดเดาว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นได้บ้างทั้งในอดีตที่ผ่านมาและปัจจุบันที่กำลังเป็นไปพร้อมๆ กับการให้เด็กตั้งคำถามอย่างต่อเนื่อง อันเป็นบันไดขั้นแรกที่น่าไปสู่การอ่าน และเราเพียงเป็นผู้ขยายความหมายของการเรียนรู้ที่นำเด็กๆ ไปสู่การอ่านและค้นหาคำตอบ ซึ่งทำให้พวกเขาได้พบเรื่องราวและเรื่องเล่าของผู้คนชาวพม่าที่มาตั้งรกรากสร้างตลาดที่ชื่อว่า “กาดบริบูรณ์” (หรือกาดบริบูรณ์ปราการ) แห่งนี้อยู่เก่าก่อนเป็นนายห้างพ่อค้ารุ่นบุกเบิกร่วมกับชาวจีนและคนในท้องถิ่นที่ต่างมีส่วนทำให้ตลาดแห่งนี้รุ่งเรืองในครั้งอดีต ลองดูตัวอย่างสคริปต์บอร์ดของเด็กๆ แล้วลองตั้งคำถามและจินตนาการไปพร้อมกัน

แหล่งที่มา : script กาดมืด, โรงเรียนทำหนังสือกระดาษนิรนามจิตติ 2551

ที่น่าสนใจคือในกระบวนการของเด็กๆ กลุ่มนี้จากความอยากรู้อยากเห็นที่อยู่นอกเหนือตัวหนังสือหรือตำราเรียนกลับทำให้เกิดคำถามมากมายต่อเนื่องจากจินตนาการของเด็กๆ อาทิ “ทำไมชาวพม่าถึงเป็นผู้บุกเบิกตลาด” “อาคารในตลาดทำไมเป็นสถาปัตยกรรมพม่า” “พม่ากับคนเมืองอยู่กันอย่างไรในสมัยก่อน” “คนจีนคนไทยและชาวพม่าอยู่ด้วยกันได้อย่างไรทั้งที่มีความแตกต่าง” เป็นต้น ตัวอย่าง “คำถามชุด” ที่เกิดจากความกระหายใคร่รู้ของเด็ก กลับมีนัยที่ครุรวมถึงคนอย่างเราท่านต้องหันกลับมาทบทวนวิธีการจัดการเรียนรู้ยุคปัจจุบันโดยเฉพาะกับสิ่งที่เด็กๆ ตั้งคำถามว่า “เคยเรียนแต่ประวัติศาสตร์ที่ไทยรบพม่า ไม่เคยรู้ว่าชาวพม่ากับคนไทยผูกพันและเอื้อเฟื้อกันมาก่อนอย่างไร”

นี่เองจึงเป็นประเด็นของการอ่านในอีกมิติหนึ่งที่คณะผู้เขียนได้เปิดเป็นโจทย์ไว้ในเรื่อง “เด็กอ่านโลก” ที่มีไข่แค่การ “อ่านและรู้หนังสือ” (reading & literature) แต่รวมไปถึงทักษะพื้นฐานที่จะเชื่อมโยงกับมิติของการเรียนรู้อื่นๆ ที่สำคัญและจำเป็นต่อการใช้ชีวิตของเด็กและเยาวชนยุคใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับ

ทักษะที่จะเข้าใจต่อสิ่งต่างๆ ที่สัมผัสสัมพันธ์กับตัวของพวกเขา ทักษะที่เขาจะต้องรู้จัก “อ่านตัวตน และอ่านวิถีชีวิต อ่านความสัมพันธ์ของผู้คน”

- **อย่าจำกัดการเรียนรู้เพียงแค่ว่าเวลาหรือการบังคับขู่เข็ญตามหลักสูตร**
“เพราะความอยากรู้ของเด็กไม่ได้เกิดตอนโรงเรียนกดออดัง หรือแม่บอกให้เรียน”

สำหรับเด็กๆ ในห้องเรียน จำเป็นต้องขอให้ครูลืมนิยามคำว่าเคยมีคาบ ด้วยการจับคาบเรียนอย่างไรในปัจจุบันมักจะกลายเป็นเงื่อนไขให้กระบวนการเรียนรู้ที่จะอ่านโลกของเด็กๆ ถูกจำกัดไปด้วย และที่สำคัญคือครูมักจะพะวงติดอยู่กับคาบเวลาจนไม่สามารถจะจัดการเรียนรู้ได้เต็มที่ ทั้งที่กระบวนการเรียนรู้ที่วันนี้ไม่สามารถแยกวิชาต่างๆ ขาดออกจากกันได้ วิธีการเรียนรู้และการเขียน การออกไปอ่านโลกข้างนอกห้องเรียนแล้วกลับมาอ่านตำราค้นคว้า เมื่อเจอทางตันก็กลับไปค้นคว้าและอ่านกันไป ค้นเอกสารต่างๆ กลับไปกลับมา ให้อ่านนั้นพอเพียงพอต่อการหาคำตอบไขข้อสงสัย สิ่งเหล่านี้เราจึงย้ำว่า มันอยู่นอกเหนือจากเสียงออดังหรือการเคี่ยวเข็ญจากบ้านหรือครอบครัว

ตัวอย่างกรณีเด็กๆ ในกลุ่ม “กาดมิด” (กาดบริบูรณ์) ที่ยกตัวอย่างไปข้างต้นอาจเป็นเด็กที่พร้อมจะหลุดจากคาบเวลา แต่ประเด็นที่น่าสนใจคือเขาจะหลุดจากคาบเวลาไปใช้ชีวิตกับการเรียนรู้หรือไม่อย่างไร ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าเป็นห่วงเพราะเด็กยุคนี้มีอะไรดึงดูดพวกเขาได้มาก อยากรู้ก็ตาม หากเราให้เครื่องมือที่ทำหยาต่อการเรียนรู้ที่เหมาะสมแล้ว การจะโยงชีวิตการเรียนรู้ไปสู่การอ่านก็ย่อมจะไปได้อย่างต่อเนื่องไหลลื่นและสุดทาง ดังเห็นได้จากว่า กรณีที่เด็กๆ กลุ่มนี้ไม่เพียงแต่วาดสคริปต์บอร์ดที่จะลงไปเก็บข้อมูลในกาดมิดเท่านั้น แต่พวกเขายังลงไปค้นคว้าเอกสารต่างๆ การไปสัมภาษณ์ฟังคำบอกเล่าจากพ่อค้าแม่ค้าผู้เฒ่าผู้แก่กระทั่งตามรอยไปสู่การสืบค้นเอกสารสำคัญที่เป็นร่องรอยหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการเข้าที่ของตลาดเก่าแห่งนี้ จนได้เอกสารโบราณที่เรียกว่าแทบจะไม่เคยมีใครได้เห็นมาได้ กระบวนการค้นหานำไปสู่การอ่านอย่างต่อเนื่องจริงจังของเด็กๆ กลุ่มนี้อาจเรียกได้ว่าแม้แต่บุคคลที่เรียกว่าเป็น “หนอนหนังสือ” ในปัจจุบันก็ยังมองข้ามที่จะอ่านค้นอะไรได้มากมายเช่นนี้

แหล่งที่มา : script กาดมัต, โรงเรียนทำหนังสือสารคดีสถาบันรามจิตติ 2551

นี่เองที่ผู้เขียนเห็นว่า เป็นตัวอย่างงานของเด็กที่มาจากท้องถิ่นต่างไกล เด็กที่พร้อมจะตกขอบการศึกษา เด็กที่เริ่มมองไม่เห็นอนาคตของการเรียนรู้ของตนเอง แต่กลับหันมาให้ความสำคัญกับการอ่านและการเรียนรู้อย่างจริงจัง และการเรียนรู้ของพวกเขาเหล่านั้นมีความหมายมากกว่า “การอ่าน” อย่างที่คนทั่วไปคาดคิดถึง ใครเลยจะสนใจใคร่รู้ตามทาร์องรอยหนังสือหรือเอกสารสำคัญที่หายไปจนหาได้พบ และกลายเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่เป็นจิ๊กซอว์ที่จะต่อเรื่องราวจากอดีต-ปัจจุบันของกาดมัตหรือตลาดเก่าแห่งนี้ และยังนำไปสู่การตั้งคำถามต่ออนาคตของกาดมัตที่จะเปลี่ยนแปลงต่อไป

- **ใช้ศักยภาพของเด็กให้คุ้ม ต่อยอดการอ่านความรู้สู่การยกความคิด**

โดยธรรมชาติเด็กนั้นมีความหลากหลายทั้งวัย พัฒนาการและความสนใจที่แตกต่างกัน แต่สิ่งที่เหมือนกันโดยธรรมชาติเด็กคือความกระหายใคร่รู้ในเรื่องที่เขาสนใจ เราควรใช้สิ่งนี้ให้เป็นประโยชน์เต็มที่โดยที่เราไม่จำเป็นต้องให้เด็กสนใจเรื่องเดียวกันหรือต้องอ่านในสิ่งที่ครูหรือพ่อแม่สนใจเหมือนกัน แต่ควรเปิดโอกาสให้เด็กได้เห็นช่องทางที่จะไปสู่การอ่านหรือเลือกที่จะอ่านหลากหลายรูปแบบตามแต่สไตล์การเรียนรู้และรสนิยมความสนใจของเด็ก นี่แหละจะเป็น “ประตูสู่การอ่าน” ที่แท้จริง

ตัวอย่างการเรียนรู้ในโรงเรียนทำหนังสือสารคดีได้ช่วยให้ครูและเด็กๆ เห็นความหลากหลายเหล่านี้ได้ไม่ยากนัก มีเด็กกลุ่มหนึ่งทำโครงการเรื่อง “กรุปเลือด” ผ่านวิชาชีววิทยา แต่แทนที่เด็กๆ จะเรียนชีวะแบบสุดโต่งเด็กๆ กลับไปอ่านหนังสือว่าด้วย “กรุปเลือดกับลักษณะนิสัยที่ไม่เหมือนกัน” ทำให้เห็นว่า กรุปเลือดนั้นสัมพันธ์กับนิสัยและพฤติกรรมของวัยรุ่นในปัจจุบัน นำไปสู่ความอยากรู้อยากเห็นทั้งในเชิงวิทยาศาสตร์และเชิงสังคมวิทยาของผู้คน ตลอดจนเชื่อมโยงไปสู่การเรียนรู้ศาสตร์และวิทยาการต่างๆ จนถึงคุณค่าของการสละเลือดเพื่อต่ออายุคนในยามฉุกเฉิน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่กว้างใหญ่กว่าการพูดเพียงแต่ “กรุปเลือด” และ “หมู่เลือด” จนไกลเกินความเข้าใจในตัวเองและผู้คนรอบข้าง

ลักษณะนิสัยที่ไม่เหมือนกัน

แหล่งที่มา: กรู๊ปเลือดบอกลิสต์, 2553

ตัวอย่างง่ายๆ สไตล์เด็กๆ นี้ยังชี้ถึง “หน้าต่างแห่งโอกาส” ที่สำคัญยิ่งอีกเรื่องหนึ่ง นั่นคือการหาเด็กยกระดับ up level จากแค่การอ่านบนฐานความสนใจไปสู่การคิดการวิเคราะห์และการใช้เหตุผลในระดับที่สูงขึ้น ตัวอย่างทั้ง “กาดมิต” และ “กรู๊ปเลือด” สะท้อนถึงศักยภาพการเรียนรู้ของเด็กที่มีได้จำกัดแค่การเรียนรู้ข้อมูลผ่านการอ่าน แต่ยังส่งผ่านไปถึงการคิดระดับที่สูงขึ้นว่า “ทำไม” สิ่งนั้นสิ่งนี้จึงเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น และเจ้าตัว “ทำไม” ในหัวเด็กนี้แหละที่จะทำให้การอ่านยังมีความหมายและความสำคัญต่อการพัฒนาเขาให้เติบโตขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่ที่รอบรู้ เข้าใจโลก และมีจิตสำนึกที่ดีต่อคนรอบข้างในโลกที่แตกต่างหลากหลายนี้

- โจทย์ “ทำทนาย” ครูผู้ “ถือฤกษ์แจ” ที่จะเปิดประตูสู่การเรียนรู้ใหม่ของเด็ก

ในกระบวนการพาเด็กๆ อ่านที่กล่าวไปนั้น งานทำทนายของครู (รวมถึงพ่อแม่) อาจเริ่มต้นตั้งแต่การเป็น “นักตั้งคำถาม” บวกกับ “นักกระตุ้นจินตนาการ” และการให้เด็กได้มีโอกาสที่จะเรียนรู้อย่างไร้ขีดจำกัด อาศัยความหลากหลายของธรรมชาติการเรียนรู้เด็กๆ เป็นตัวต่อยอด อย่างไรก็ตามสิ่งสำคัญมากในกระบวนการเรียนรู้ที่ว่านี่ก็คือการใส่โจทย์หรือบรรยากาศ “ที่ทำทนาย” เพื่อเป็นแรงผลักดันให้เด็กๆ อยากที่จะก้าวข้ามอุปสรรคต่างๆ ไปสู่การพบคำตอบและต่อยอดการเรียนรู้ให้ดียิ่งๆ ขึ้น ภายใต้กระบวนการทำทนายให้เด็กๆ เรียนรู้นี้เองจึงเปรียบเสมือนพายุที่กำลังก่อตัวเป็นเกลียวคลื่นหมุนวนที่จะมีแรงพลังของการเรียนรู้เป็นเกลียวหมุนวนใหญ่ยิ่งใหญ่อิ่งแรงขึ้นไป การเรียนรู้ของเด็กก็จะมีพลังต่อเนื่องนำไปสู่การพิชิตความรู้อันไม่รู้จบ

นอกจากความทำทนายต่อความกระหายใคร่รู้ของเด็กๆ แล้ว ในกระบวนการเรียนรู้ที่เราถือว่ามี ความสำคัญยิ่งไม่น้อยไปกว่าที่กล่าวมาและทำทนายครูและผู้บริหารโรงเรียนเป็นอย่างมาก (รวมถึงพ่อแม่ ผู้ปกครอง) คือ การเปิด “พื้นที่” ให้เด็กๆ ได้ออกไปเรียนรู้โลกกว้างอย่างเต็มที่รวมถึงการเปิดโอกาสให้เขาได้นำ สิ่งที่เขา “รู้โลก” ดึงกลับมาสู่การแสดงผลงาน มีพื้นที่ที่จะแสดงออกถึงศักยภาพการเรียนรู้ของเขาในทางสร้างสรรค์ ซึ่งในกรณีของโรงเรียนทำหนังสือสารคดีหรือ “กระบวนการเรียนรู้คู่คอมเลนส์” นั้น เด็กๆ ไม่เพียงแต่ต้องใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ทั้งกล้องถ่ายภาพ/เครื่องบันทึกเทป/วิดีโอเพื่อเป็นเครื่องมือเรียนรู้และเก็บบันทึกข้อมูลแล้ว พวกเขาจะต้องนำข้อมูลความรู้ต่างๆ ที่เก็บได้มาประมวล “ตัดต่อ” เนื้อหาจากตอนต่างๆ ด้วยโปรแกรมตัด

ต่อในคอมพิวเตอร์ เพื่อให้ได้ภาพและเสียงรวมถึงภาพรวมของหนังสือที่ดีที่จะบอกเล่าเรื่องราวของข้อมูลความรู้ทั้งหมดที่เขาได้ค้นหาคำตอบ ภายใต้กระบวนการที่ผลิตและถ่ายทอดเรื่องราวเหล่านี้ผ่านหนังสือนี้เองที่ครูและพี่เลี้ยงอาจต้องคอยช่วยหนุนเสริมให้การเรียนรู้ของเด็กนั้นบรรลุเป้าหมาย และจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมี “เวที” หรือพื้นที่แสดงผลงาน ซึ่งเราให้เด็กๆ ได้นำเสนอผลงานหรือหนังสือที่ดีผ่านกระบวนการวิพากษ์วิจารณ์ ตีชมสารคดีระหว่างเด็กๆ ด้วยกันอย่างสร้างสรรค์ เพื่อเป็นกระบวนการเติมแต่งความรู้และการพัฒนาตนเองของเด็กๆ รวมถึงการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน

อาจกล่าวได้ว่าในกระบวนการเช่นนี้จึงมีความหมายอย่างยิ่งหากเราทำให้เด็กๆ เห็นเป้าหมายของการเรียนรู้อันนำมาสู่การอยากอ่านและค้นหาความรู้ที่ตอบสนองและสัมผัสสัมพันธ์กับชีวิตพวกเขาอย่างแท้จริง ที่สำคัญมันจะค่อยๆ นำไปสู่การพัฒนาทักษะสำคัญๆ อีกหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับทักษะการใช้สื่อสมัยใหม่ที่เป็นสิ่งที่เรียกร้องจากคนรุ่นใหม่ รวมถึงทักษะของการถ่ายทอดและสื่อสารอย่างสร้างสรรค์

อ่านเพื่อเรียนรู้อาเซียน อ่านเพื่อเข้าใจเพื่อนร่วมโลก

เราอาจจะมีนิยาม “การอ่าน” ได้หลากหลายลักษณะ อาจหมายถึง การอ่าน (reading) ที่เกี่ยวข้องกับ การอ่านหนังสือ “การรู้หนังสือ” (literacy) หรืออาจจะเป็นความสามารถในการอ่านและ ตีความ (Interpretation) อาจเป็นความสามารถในการมองเห็นอ่านเห็น (visual) หรือเป็นการอ่านที่จะเข้าใจหรือคาดเดาที่จะบอกได้ว่า สิ่งที่เห็นหรือที่ปรากฏอยู่นั้นหมายถึงอะไร หรือแม้แต่มหาความสามารถในการเข้าถึงอ่านออกและรู้เท่าทันสื่อสมัยใหม่ (media literacy) ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม เมื่อการอ่านยุคใหม่เปลี่ยนไปนับแต่วันที่เทคโนโลยีสารสนเทศได้ก้าวมาสู่การปฏิวัติการเรียนรู้ ดูเหมือนมีโจทย์ท้าทายอะไรมากมายต่อการอ่านของเด็กยุคใหม่ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องเปิดมิติ การอ่านให้หลากหลายยิ่งขึ้น

กระบวนการพาเด็กอ่านที่เล่าข้างต้น อาจเป็นเพียงตัวอย่างพืดๆ ที่ผู้คนอาจยังสงสัยว่าจะนำไปพาเด็กๆ ไปสู่การเรียนรู้ที่ลึกซึ้งถึงอาเซียนอย่างไร คณะผู้เขียนขอกล่าวว่า นั้นเป็นเพียงตัวอย่างเล็กๆ ไม่ก็ขึ้นจาก ประสบการณ์การเรียนรู้ของเด็กในท้องถิ่นที่ห่างไกลที่ระบบการศึกษาทั่วไปอาจก้าวไปหยิบยื่นโอกาสได้ไม่มากพอ อันที่จริงแล้วกระบวนการเรียนรู้ในโลกทำหนังสือที่ดีที่กล่าวไปนั้น ยังมีตัวอย่างของโจทย์ที่หลากหลายที่ เชื่อมโยงไปสู่โลกอาเซียนหรือโลกแห่งการเรียนรู้พหุวัฒนธรรมได้ง่ายมากทั้งเรื่อง “พม่าแดนระนอง” “วิถี ชาวเลที่เกาะหลีเป๊ะ” “ชีวิตชาวกู” “วิถีประมงที่ลุ่มน้ำสายบุรี” “คุ้มเจ้าหลวงลำปางที่หายไป” “ชุมชน สันติสุขปลายด้ามขวาน” “ยูวีวิจัยวัฒนธรรมไทย-กัมพูชา” “ยูวีวิจัยวัฒนธรรมไทย-มาเลเซีย” “ยูวีวิจัย วัฒนธรรมไทย-ลาว” เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นฝีมือการค้นคว้าเรียนรู้ของเด็กและกำลังพาเด็กๆ ไปสู่โลกของ การความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงสายใยความผูกพันทางสังคมวัฒนธรรมในหมู่ประชาชนอาเซียนที่น่าจะเป็นรากฐาน สำคัญของ “การเรียนรู้อาเซียน” ที่แท้จริง มิใช่เพียงการท่องคำสวัสดิหรือจำธงชาติต่างๆ ได้ และนี่เองที่ถือว่า

เป็นทักษะสำคัญในศตวรรษใหม่ที่เด็กๆ ไม่เพียงแต่จะเรียนรู้ อ่านคิดและยกระดับความคิดแล้ว กระบวนการเหล่านี้ยังมีส่วนยกระดับจิตสำนึกที่จะเคารพในคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นคนในความหลากหลายทางวัฒนธรรม อันจะนำไปสู่เป้าหมายของการเรียนรู้ “รู้เรา รู้เขา เท่าเทียม” เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างแท้จริง

- ผ่านการเรียนรู้คู่การอ่าน เราสามารถสร้างโอกาสให้เด็กๆ รู้จักที่จะตั้งคำถามจากความอยากรู้ เช่น พม่าเป็นใคร ทำไมมาทำงานในจังหวัดระนอง ถ้าไม่มีพม่าทำงานในพื้นที่แล้ว ชาวระนองอยู่ได้ไหม ฯลฯ คำถามเหล่านี้น่าพาเด็กๆ ออกไปค้นหาคำตอบจากการอ่านชีวิตและสิ่งแวดล้อม อ่านความรู้สึกนึกคิดของผู้คน และนั่นหมายรวมถึงการอ่านหนังสือที่อาจมากกว่าที่มีในตำราเรียน
- ผ่านการเรียนรู้คู่การอ่าน เราสามารถพาเด็กๆ จินตนาการต่อไปว่า บ้านเมืองในสมัยก่อนที่ไทยยังสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านนั้น เราไปมาหาสู่อย่างไร ถ้อยทีถ้อยอาศัยอย่างไร เรา “กินดอง” และอยู่อย่างไรในฝั่งโขงลาว-ไทย
- ผ่านการเรียนรู้คู่การอ่าน เราสามารถเปิดโอกาสให้เด็กๆ นึกสนุกออกไปอ่านตำรับตำราประวัติศาสตร์เก่าก่อนจนถึงการอ่าน “ร่องรอยหลักฐาน” ตีความเอกสารสำคัญจนถึงฟังเรื่องเล่าจากปากคำผู้เฒ่าผู้แก่ก่อน ประมวลเอาเรื่องราวต่างๆ ร้อยเรียงเป็นข้อค้นพบเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของผู้คนในลุ่มอารยธรรมนี้ได้อย่างไม่รู้จบ

สิ่งที่ท้าทายสำคัญสำหรับการอ่านของเด็กยุคใหม่คือทักษะความสามารถที่จะ “อ่าน(โลก)ออก บอก(ความคิด) ได้ ใช้(ชีวิต) เป็น” ซึ่งรวมๆ แล้วไม่ว่าจะเป็นทักษะการอ่าน ทักษะการใช้สื่อเทคโนโลยีหรืออ่านสื่อรู้ทันเท่าสื่อเป็น รวมถึงทักษะที่จะอ่านโลกอ่านชีวิตและผู้คนใดๆ ก็ตาม ล้วนแล้วแต่เป็นทักษะที่จำเป็นต่อเด็กไทยในอนาคต มันคงจะยากที่เราจะบังคับให้ทักษะเหล่านี้เกิดขึ้นได้ง่ายในตัวเด็ก แต่มันอาจจะง่ายกว่าหากเราจัดสภาพแวดล้อมและรู้จักที่จะสร้างแรงบันดาลใจบางอย่างที่จะให้เด็กๆ สนใจและหันกลับมาสนใจที่การอ่านแม้เพียงเล็กน้อยและค่อยต่อเนื่องไป ที่สำคัญการอ่านและการเรียนรู้เป็นสายโซ่ที่สัมพันธ์กันซึ่งกระบวนการใดเกิดขึ้นก่อนก็ได้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของเด็กๆ

เมื่อมองกลับมาในมิติอาเซียนดูเหมือนเราเองมีโอกาสมากที่จะนำพาเด็กๆ ไปสู่การอ่านและรู้จักเพื่อนบ้านของเรา ผ่านการเรียนรู้ในมิติวัฒนธรรมและสังคมที่แต่ไหนแต่ไรที่ยังไม่มีปัญญาอาเซียนความเป็นดินแดนสุวรรณภูมิหรือความเป็นอุษาคเนย์ก็ตามนั้นได้ส่งสมรภาพแห่งทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาภูมิสังคมของคนในภูมิภาคนี้ โจทย์นี้ไม่ยากที่จะเปิดการเรียนรู้และเป็นโอกาสของเด็กไทย หากแต่ยุทธศาสตร์แนวนอนหรือกระแสวิกฤตแนวกว้างก็มักมองผ่านในเรื่องเหล่านี้ ทั้งที่จริงนี่เป็นเครื่องมือสำคัญของการสร้างพลเมืองอาเซียนที่มี “พื้นฐานของสำนึกร่วม” อาเซียนร่วมกัน ดังนั้นการให้เด็กๆ ได้ออกไปเรียนรู้เพื่อนบ้าน เช่น การเรียนรู้ยูวีจียและทำสารคดีเรื่องบ้านฉันบ้านเธอ หรือสายสัมพันธ์สองเชื้อชาติก็ดี ต่างเป็นการเปิดมุมมองให้เด็กๆ รู้จักการอ่านผู้คนและเรียนรู้ที่จะเข้าใจผู้คนที่แตกต่างกันไป

จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่กระบวนการอ่านที่วันนี้จะต้องพาเด็กๆ ไปสู่การเรียนรู้เพื่อนร่วมโลกซึ่งถือเป็นทักษะของมนุษย์ที่จะต้องเรียนรู้และสัมผัสสัมพันธ์ในความเป็นอยู่ของคนร่วมโลก มิใช่เพียงแค่ปล่อยให้ผ่าน

กระบวนการขัดเกลาทางสังคมและถ่ายทอดทางวัฒนธรรมแบบที่ผ่านๆ มาเท่านั้น แต่ต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่ทุกฝ่ายเห็นความสำคัญร่วมกันด้วยว่านี่คือกระบวนการสร้างเด็กรุ่นใหม่ ที่เป้าหมายไม่ใช่เพียงแค่การสร้างพลเมืองอาเซียนแต่นั้นหมายถึงพลโลกที่ต้องดูแลและรับผิดชอบต่ออนาคตของเพื่อนร่วมโลกทุกคนด้วย

ทั้งนี้ในกระบวนการพาเด็กอ่านไปจนถึงเด็กอ่านโลกที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ คณะผู้เขียนหวังว่าน่าจะมีส่วนสะท้อนประสบการณ์และตัวอย่างของการสร้างและเตรียมความพร้อมเด็กยุคใหม่ให้ “เท่าทันโลก” ขอย้ำว่านี่อาจไม่ใช่กระบวนการเรียนรู้ที่ดีที่สุดสำหรับคนทุกคน แต่จะเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ดีที่สุดสำหรับเด็กยุคนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมที่ยังเต็มไปด้วยความเหลื่อมล้ำที่เด็กจำนวนมากยังขาดโอกาสที่จะเรียนรู้ได้เต็มตามศักยภาพ ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ที่เริ่มจากโจทย์ที่สนใจเล็กๆ ไปสู่การอ่านและการเรียนรู้ที่ยิ่งใหญ่ที่กล่าวมานั้นจึงน่าจะเป็นอีกหนทางหนึ่งที่พาเด็กๆ ไปสู่การเรียนรู้และพัฒนาทักษะสำคัญรวมถึงการยกระดับจิตวิญญาณที่มีต่อตนเองและผู้อื่นได้มาก

ท้ายที่สุด การเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดการเคารพในคุณค่าและศักดิ์ศรีที่เท่าเทียม รวมถึงความสามารถในการอยู่ร่วมกันของมนุษยชาตินี้แหละคือโจทย์ที่ทำให้ท้ายที่สุดของศตวรรษที่ 21 และการก้าวสู่การเป็นประชาคมอาเซียนด้วยความคิดความเข้าใจของเด็กที่อ่านโลกเป็นเท่านั้น สิ่งนี้จึงจะเกิดเป็นจริงได้ และนั่นแหละจึงจะเป็นการอ่านเพื่อความเท่าเทียมและการอยู่ร่วมกันของมนุษยชาติอย่างแท้จริง

.....

เอกสารอ้างอิง

จุฬารักษ์ มาเสถียรวงศ์ และคณะ. **จับกระแสการเตรียมคนรุ่นใหม่เข้าสู่อาเซียน: วางทิศคิดทางประเทศไทย.**

โครงการจับกระแสความเคลื่อนไหวและนวัตกรรมในการจัดการศึกษาและพัฒนาเด็กและเยาวชน (INTREND) ครั้งที่ 4 ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2555

นิรชา มีวรรณภาค (แปล). Park Dong Seon (เขียนและภาพประกอบ). **กรู๊ปเลือดบอกลิสัย ฮาได้ใจ ฉบับการ์ตูน.** กรุงเทพฯ : นานามีบุ๊กส์, 2553

สถาบันรามจิตติ. **โรงเรียนทำหนังสือสารคดี, เอกสารนำเสนอประกอบกิจกรรมในโครงการ 2551-2556**

อมรวิรัช นาคทรพรพ. **การเตรียมพร้อมด้านการศึกษาเข้าสู่อาเซียน. เอกสารประกอบการบรรยาย.สำนักงานส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และคุณภาพเยาวชน. 2555**

ภาพประกอบ

ภาพเด็กแอฟริกาจาก www.iamasocialentrepreneur.com **Half a billion children worldwide at risk from malnutrition: Report.** Available form : <http://arabiangazette.com/billion-children-risk-malnutrition-report/>

ภาพ “กาดมิด” สถาบันรามจิตติ. **โรงเรียนทำหนังสือสารคดี, เอกสารนำเสนอประกอบกิจกรรมในโครงการ 2551-2556**